

TÉNYKÉP / REPORT

Öngondoskodás, megtakarítási képesség és eladósodottság az Alföld középső részén

Self-reliance, savings potential and indebtedness in the central part of the Great Plain

DOMBI GÁBOR, LEVELEKI MAGDOLNA

KULCSSZAVAK: öngondoskodás, megtakarítás, eladósodottság, banki adósság, hiteltörlesztési képesség

ABSZTRAKT: A szakirodalom elméleti alapvetéseiből és empirikus eredményeiből kiindulva a tanulmány alapfeltevése, hogy a megtakarítás és a jó gazdálkodás képessége mérhető eltéréseket mutat a népesség demográfiai, gazdasági és társadalmi viszonyai szerint. A vizsgálatban figyelembe vettük, hogy a változók értékeit befolyásolhatja az adott háztartás önellátási potenciálja. Képesek-e a háztartásban élők előállítani saját fogyasztási igényüknek legalább egy részét? Ha igen, tudják-e ezzel csökkenteni kiadásait? A kérdéseket 2011 őszén az Alföld középső részének húsz településén élők pénzügyi-gazdasági helyzetének felméréseivel vizsgáltuk. A mintába került megkérdezettek településjelleg, nem és életkor szerint reprezentálják a térség népességét. Az adatok alapján a legmagasabb megtakarítási képesség és hajlandóság a felsőfokú végzettségű, vezető értelmiségi munkakörben dolgozó, magas jövedelemmel rendelkező városi népességre jellemző.

A megtakarítási és hiteltörlesztési képesség többváltozós elemzése feltárta, hogy a háztartásokban keletkezett átlagos havi nettó jövedelem negatívan korrelál az önellátásból származó fogyasztással, a háztartások havi nettó bevételének emelkedésével a háztartások fogyasztásának önellátásból származó hányada csökken. Diszkriminanciaelemzéssel az anyagi dimenziók mentén lehet legjobban szétválasztani a válaszadókat. Akik kedvezőbb anyagi feltételekkel rendelkeznek, adósságuk, banki hitelük ellenére is magasabb eséllyel tudnak megtakarítani azokhoz képest, akik szerényebb anyagiakból gazdálkodhatnak, akár van aktuálisan elmaradt adósságuk, akár nem. Iga-zoltuk, hogy a törlesztőképességet a háztartás önellátásból származó nagyságrendje befolyásolja: ott, ahol már nem tudják fizetni a törlesztőrészleteket, az önellátás körvonalazottabb.

KEYWORDS: self-reliance, subsistence farming, savings, indebtedness, bank debts, loan repayment ability

ABSTRACT: Based on the relevant literature and on empirical research results, our working hypothesis was that financial savings and money management abilities show measurable differences in line with the demographic, economic and social situation of society.

We have taken into account that figures can vary in the light of the self-sufficiency potential of a household. Are the ones living in one household able to produce at least part of their own needs? We have examined these questions during the fall of 2011 in twenty townships of the central part of the Hungarian Great Plain by analysing the financial-economic situation of people living in this area. Those polled in the study represent the population of this region based on township, gender and age. Data shows that the highest capacity and willingness for financial savings can be found among the highly educated, intellectual people working in leading positions with high incomes, living in the cities.

From a methodological aspect, single young people are overrepresented, but married couples are the most probable to set aside money compared to those who are separated, divorced, widowed and those living with a domestic partner.

Married couples are also more likely to save for old age. However, savings for old age (to supplement the state pensions which are insufficient in many cases) are more typical among the population of small towns and villages.

The multivariate analysis of the saving and credit repayment ability revealed that the general monthly net income of a household correlates negatively with the consumption from subsistence farming: As the monthly net household income increases, the proportion of consumption from subsistence farming declines.

The proportion of consumption from subsistence farming of the members of a household does not correlate with the age of those polled. However, age and the amount of monthly net household income do correlate: With age, the monthly net household income decreases. Those polled can be best separated by applying the canonical discriminant method. Even if in debt, those in better financial circumstances have higher chances to save money compared to those living in more modest financial circumstances, irrespective of whether they are indebted or not.

It was also found that debt repayment ability is influenced by the degree of self-reliance: In cases where people are unable to pay back their debts, subsistence farming increases.

Bevezetés: az öngondoskodás értelmezése a hazai kutatásokban

A társadalomtudomány területén éppúgy, mint a közbeszédben egyre gyakrabban hallunk az öngondoskodás felértékelődéséről. A fogalom – legalábbis a tudományos kutatásokban – viszonylag új, de nem azért, mert a jelenség korábban nem létezett volna, hanem mert a cselekvések és döntések más vonatkozásai voltak fontosak.

A szociológiai szakirodalomban a háztartási termelés kérdéskörén belül foglalkoztak a kutatók az *önellátással*, amelyet az öngondoskodás egyik formájaként értelmeztek. Sik E. és Szép K. (2000) háztartási termelésen Reid, M. G. (1934) nyomán olyan fizetetlen tevékenységet ért, „amit egy családtag a másik családtag számára végez, ami helyettesíthető lenne piaci termékekkel vagy szolgáltatásokkal, ha a körülmények (jövedelem, piaci feltételek, személyes ambíciók) lehetővé teszik azt háztartási csoporton kívül megszerezni” (Reid 1934, 11., idézi Sik, Szép 2000, 8.). A háztartási termelés során a családtagok munkaerejének felhasználásával állítanak elő felhasználásra kész termékeket (Sik, Szép 2000).

Egészen más szempontból közelítette az öngondoskodást Ágoston K. és Kovács E. (2007). Szerintük – a közgazdasági szakirodalomban leggyakrabban

előforduló értelmezésnek megfelelően – az öngondoskodás azonos a jövőbeni – idős- vagy nyugdíjaskorra történő – *megtakarítási hajlandósággal*. A szerzők az idősorra történő gondoskodás, a megtakarítás formáit elemezték Budapest népességének körében.¹ Arra keresték a választ, hogy kik a magánnyugdíjpénztárok, az önkéntes nyugdíj-, valamint az egészségpénztárok tagjai, milyen a tagság társadalmi összetétele nemi hovatartozás, életkor, egészségi állapot, anyagi helyzet, családi állapot, gyermekszám és munkaerő-piaci státusz alapján. Kérdőíves vizsgálattal az öngondoskodás formáinak és szintjének mérésével az életkor, az iskolázottság, a foglalkoztatottság és a településtípus hatását kívánták kimutatni.

Harmadik megközelítésben az öngondoskodás fogalmával az anyagi, vagyoni és pénzügyi helyzetet írják le, amelyet a *gazdálkodóképesség* meglétével vagy hiányával azonosítanak a szakirodalomban. Eszerint „az egyén felelős saját jólétéért és képes finanszírozni az ezzel kapcsolatos igényeit és kiadásait” (Kuti 2006, 117.). Kuti Mónika idézett tanulmányában úgy véli, hogy az állam fokozódó eladósodása, az öregedő társadalom, a magas válási arány, a fogyasztáscentrikus attitűd térhódítása, a férfiak és nők közötti jövedelemkülönbségek és a regionális különbségek hatással vannak és lesznek az egyének vagyoni és jövedelmi helyzetére, felértékelik az öngondoskodás elvét, miközben a háztartások nem rendelkeznek a gazdálkodáshoz szükséges megfelelő tudással, felkészültséggel, pénzügyi ismeretekkel. „Az ismerethiány és a jelenleg zajló nagy gazdasági, társadalmi átalakulás meg nem értése nem realizált vagyonnövekménybe vagy nem kívánt veszteségekbe torkollhat. Az oktatásnak – benne a felnőttoktatásnak – fontos szerepe van abban, hogy a hallgatók fel legyenek vértelve a modern világ pénzügyi kihívásaival szemben is.” (Kuti 2006, 117.)

Fenti értelmezések az öngondoskodás három lényegi vonatkozására mutatnak rá. Kutatásunkban ezek nyomán azt vizsgáljuk, hogy az öngondoskodás egyes formái mely társadalmi csoportokra jellemzők. A fogalom tágabb értelmezéséből indultunk ki: elemzésünkben az öngondoskodás magába foglalja a megtakarítási hajlandóságot, a „jó gazdálkodásra való képességet” és az önellátó gazdaság működtetését. A *megtakarítási hajlandóság* fogalmkörébe minden megtakarítást beleértettünk, de az idősorra történő takarékoskodást külön is megvizsgáltuk. A „jó gazdálkodásra való képesség” fogalmán azt értjük, hogy a háztartás mennyire képes saját költségvetését egyensúlyban tartani, mennyire sáfárkodik jól a jövő szempontjából a rá bízott javakkal. Az öngondoskodás képességét mutatja, hogy a háztartások vállalt kötelezettségei, fogyasztási mintái megfelelnek-e jövedelmi viszonyainak. Feltételezésünk szerint a háztartás öngondoskodó képessége magasabb szintű ott, ahol nincsenek ki nem fizetett adósságok – elmaradt rezsiköltségek, kifizetetlen hitelrészletek –, mint ahol vannak. Végezetül az öngondoskodás fogalmkörébe soroljuk az *önellátást*, a ház körüli termelést. A szakirodalom eredményeiből kiindulva feltételeztük, hogy a megtakarítás, a hiteltörlesztés és a jó gazdálkodás képessége, valamint az önellátás statisztikailag mérhető eltéréseket mutat vizsgálati területünk, az Alföld középső részén fekvő húsz település lakó-

népessége körében életkor, iskolázottság, családi állapot, munkamegosztásban elfoglalt hely, jövedelem és lakóhely szerint.

Elemzésünkben összevetettük a térség adatait korábbi vizsgálati eredményekkel, ami lehetővé teszi az időbeli változások feltárását.

A mintavétel módja, a mintasokaság összetétele, elemzési módszerek

Tanulmányunk a 2011 őszén az Alföld középső részének húsz településén és azok tanyavilágában végzett kérdőíves vizsgálat másodelemzésére épül. Az eredeti adatfelvétel célja a térség lakónépessége pénzügyi-gazdasági helyzetének, ismereteinek felmérése volt.² A vizsgálat alapvetően a bankokkal, a pénzintézetekkel, az állam pénzügyeivel, valamint a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos ismeretekre, véleményekre terjedt ki (Botos et al. 2011). A kutatók kvótás mintavétellel 1749 főt – a népesség 9 ezrelékét – kérdezték meg oly módon, hogy a mintasokaság települési hovatartozás, nemek és korcsoportok alapján reprezentálja a térség össznépességét.

A mintasokaság megoszlása a lakóhely jellege szerint az alábbiak szerint alakult: a válaszadók abszolút többségének, 51,6%-ának állandó lakóhelye nagyváros, 29,4%-ának lakóhelye város, 19%-a pedig a mintaterület valamely községében él. Életkor szerint a 60 éven felüliek aránya 25%, a 40–60 év közöttieké 35%, a 20–40 éves korosztály aránya pedig 40%. A válaszadók iskolai végzettség szerinti összetétele alapján a relatív többséget az érettségizettek alkotják, arányuk a mintán belül 34,4%. A felsőfokú végzettségűek aránya 25,5%, a szakmunkásoké 23,2%, az általános iskolát befejezettek aránya 13,8%, 3%-uk pedig nem fejezte be az alapfokú képzést (Botos et al., 2011).

Az adatok másodelemzését egy- és többváltozós matematikai-statisztikai módszerekkel végeztük. Az alkalmazott többváltozós elemzések típusait az elemzett változók mérési szintjei határozták meg. Alacsony (nominális és ordinális) mérési szinteken keresztábramódszert alkalmaztunk (Rudas 1993). A magas mérési szintű (intervallum- és arányskála) változók eloszlásainak normalitását egy- és többdimenziós szerkezetben, valamint korrelációs viszonyrendben is megvizsgáltuk, mielőtt diszkriminanciaelemzés (Székelyi, Barna 2008) független változóiként felhasználtuk őket. A diszkriminanciaelemzés függő változója a banki adósság-törlesztési és az anyagi megtakarítási képesség kombinált tipológija. A többváltozós elemzések során elfogadott szignifikanciaszint $p < 0,05$.³

Az öngondoskodás társadalmi különbségei az Alföld középső részén

Az öngondoskodás mint megtakarítási képesség – takarékoskodás időskorra

A megtakarítási képességre vonatkozó mutatóinkat Ágoston és Kovács 2007. évi kutatásával (Ágoston, Kovács 2007), valamint a háztartási panelvizsgálat 1995. évi adatainak elemzéseivel (Lengyel 2008) tudtuk összevetni.

Ágoston és Kovács budapesti mintán elemezték a népesség megtakarítási hajlandóságát az életkor, az iskolázottság, a munkamegosztásban elfoglalt hely és a családi állapot függvényében. Szignifikáns összefüggést a magánnyugdíjpénztári tagság, valamint az életkor, a foglalkozás és a családi állapot között találtak. Ezeket az összefüggéseket saját mintákon is ellenőriztük. Elemzésünket kiegészítettük a területi hovatartozás és az iskolázottság hatásainak vizsgálatával, mivel feltételeztük, hogy a megtakarítási képességben különbség van a városi és a falusi, valamint a magasan és a kevésbé képzett népesség között, a jövedelmi egyenlőtlenségekből és a kulturális különbségekből adódóan is.

A népesség megtakarítási képességét három változó segítségével mértük:

- *Jelenlegi jövedelméből tud-e félretenni?*
- *Mennyi időre vállalja a megtakarítást?*
- *Takarékoskodik-e nyugdíjaskorára?*

Eredményeink szerint az Alföld középső részén a megtakarítási képesség jelentősen alacsonyabb a kilencvenes évek országos vizsgálati eredményeinél. A háztartási panelvizsgálat 1995. évi országos reprezentatív adatai szerint Magyarországon a háztartások fele tudott havi jövedelméből félretenni, csupán egytizede nem takarékoskodott, egyhatoda pedig a rendkívüli bevételekből szokott félretenni (Lengyel 2008). Mintaterületünkön 2011-ben azoknak az aránya, akik jövedelmükből félre tudnak tenni, csupán 21,7%.

A megtakarítási képesség mintánkban a korábbi vizsgálatokkal összevetve nemcsak a munkamegosztásban elfoglalt hely, a jövedelmi helyzet és a családi állapot szerint mutatott szignifikáns eltéréseket, hanem iskolai végzettség és települési hovatartozás alapján is.

A munkamegosztásban elfoglalt hely szerint – a korábbi vizsgálatokkal összehangban – a vezető állású értelmiségiek megtakarítási képessége a legkedvezőbb, körükben a megkérdezettek 41,9%-a tud jövedelméből félretenni; őket követik a vállalkozók 38,6%-kal és a szellemi foglalkozásúak 27,4%-kal. A mintában szereplő fizikai munkásoknak mindössze 12,5%-a tud takarékoskodni.

A jövedelem nagysága is szignifikáns összefüggést mutat a megtakarítási képességgel. A megkérdezetteket négy jövedelmi kategóriába soroltuk, a felső kvartilisben a megtakarítás gyakorisága közel hétszerese volt az alsó jövedelmek kategóriához képest.

Az alacsony iskolázottság nagymértékben valószínűsíti a megtakarítási képesség hiányát. A felsőfokú végzettségűek körében a megkérdezettek 63,8%-a

1. táblázat: Jövedelem megtakarítási képesség településtípusok szerint
Capability for savings by type of settlement

A település jogállása	Tud-e jövedelméből félretenni, megtakarítani?		Összesen
	Igen	Nem	
Nagyváros (n)	228	663	861
A sor %-ában	26,5%	73,5%	100,0%
Az oszlop %-ában	61,8%	47,6%	50,6%
Város (n)	83	426	509
A sor %-ában	16,3%	83,7%	100,0%
Az oszlop %-ában	22,5%	32,0%	29,9%
Község (n)	58	272	330
A sor %-ában	17,6%	82,4%	100,0%
Az oszlop %-ában	15,7%	20,4%	19,4%
Összesen (n)	369	1331	1700
A sor %-ában	21,7%	78,3%	100,0%
Az oszlop %-ában	100,0%	100,0%	100,0%

Khi-négyzet (χ^2): 23,596. Szabadságfok (df): 2. Cramer's V: 0,118. Szignifikancia: 0,000.

nem tud jövedelméből félretenni, a 8 osztálynál kevesebbet végzettek körében ez az arány 85,7%.

Ágoston és Kovács (2007) vizsgálataihoz hasonlóan saját mintánkon is szignifikáns összefüggést mértünk a családi állapot és a megtakarítási képesség között, bár a változók közötti kapcsolat kevésbé erős. A házasságot még nem kötötték – hajadonok és nőtlének – takarítanak meg a leggyakrabban (26,3%), hozzájuk hasonló a házasságban élők megtakarítási képessége (22,4%), legkedvezőtlenebb pedig a különélők (10,0%), az elváltak (17,7%) és az özvegyek (16,8%) helyzete.

A nagyvárosi népesség körében felülreprezentált azok aránya, akik félre tudnak tenni jövedelmükből, a kisvárosok és a községek lakóinál ez kevésbé igaz. Esetükben azok alkotnak nem véletlen többséget, akik nem képesek jelentősebb jövedelem megtakarításra (1. táblázat).

A megtakarítás időtartama csupán iskolai végzettség szerinti bontásban mutatott statisztikailag mérhető különbségeket. A legtöbben (37,9%) egy évnél rövidebb időre takarékoskodnak, a válaszadók 34,7%-a pedig 1–3 évre. A 8 osztálynál kevesebbet végzettek körében az egy évnél rövidebb időre szóló megtakarítások 62,5%-ot tesznek ki, a 8 osztályt végzeteknél pedig 59,5%-ot. A felsőfokú végzettségűek körében a több mint tíz évre takarékoskodók aránya a megtakarítással rendelkezők 46,9%-a, az érettségizettekénél ez 25%.

A „Takarékoskodik-e nyugdíjaskorára?” kérdésre a megkérdezettek 24,5%-a, vagyis a mintasokaság negyede válaszolt igennel. Az érték magasabb, mint ahányan a „Tud-e jövedelméből félretenni?” kérdésre igennel válaszoltak. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a népesség egy része nem a havi jövedelméből takarékoskodik, hanem – ahogyan azt Lengyel (2008) elemzései is mutatják –

rendkívüli bevételeiből tesz félre. A nyugdíjaskorra történő megtakarítás legfőképpen a 30–39 év közöttiekre jellemző, legkevésbé pedig a 29 évnél fiatalabbakra, településtípus szerint pedig elsősorban a kisvárosi és a falusi népességre. Az időskorra történő takarékoskodás és az iskolai végzettség, valamint a munkamegosztásban elfoglalt hely között is kimutatható az összefüggés. Az érettséggel és felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében háromszor akkora az ilyen célú megtakarítás gyakorisága, mint a 8 osztályt vagy annál kevesebbet végzeteknél, a szellemi foglalkozásúaknál pedig 6,8%-kal magasabb az arány, mint a fizikai dolgozók körében.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a legmagasabb megtakarítási képesség és hajlandóság a felsőfokú végzettségű, vezető értelmiségi munkakörben dolgozó, magas jövedelemmel rendelkező nagyvárosi népességre jellemző; túlreprezentáltak a családot még nem alapított fiatalok, a házások pedig nagyobb valószínűséggel takarékoskodnak a különélőknél, özvegyeknél, elváltaknál és élettársi kapcsolatban élőkhez képest. A hosszú távra és nyugdíjaskorra történő takarékoskodás elsősorban szintén ezekre a társadalmi csoportokra jellemző. A képet csupán az módosítja, hogy a nyugdíjas korra történő takarékoskodás inkább előfordul a kisvárosi és falusi népesség körében, mint a nagyvárosokban.

A gazdálkodásra való képesség – hitelek és elmaradt adósságok

A gazdálkodásra való képességet elemzésünkben a következőképp értelmeztük: az egyén képes annak eldöntésére, hogy jövőbeli jövedelméből tudja-e finanszírozni vállalt kötelezettségeit; azaz hitelfelvétel esetén akkor dönt helyesen, ha később annak részleteit fizetni tudja, ellenkező esetben nem vesz fel hitelt.

A jó gazdálkodás képességének megállapításához az adatbázis alábbi változóit használtuk:

- *Van-e felvett hitele valamelyik banknál?*
- *Van-e elmaradt adóssága bank felé?*
- *Tudják-e fizetni a törlesztést?*

Mintánkban a megkérdezettek harmadának (34,1%) van banktól felvett hitele. A hitelforrások igénybevétele elsősorban az érettségizett és a felsőfokú végzettségű, magasabb jövedelmű társadalmi csoportokra jellemző, családi állapot szerint az élettársi kapcsolatban élők körében a leggyakoribb. Életkor és foglalkozás szempontjából a 30–50 év közötti vállalkozók és szellemi foglalkozásúak banki hitelfelvétele jellemző. Banki tartozása a mintasokaság 15,6%-ának van. Ha azonban a törlesztéssel elmaradók számát a banki hitelfeltevőkhöz viszonyítjuk, a hitelt felvevők közel fele, 45,7%-a nem fizeti időben a törlesztőrészleteit. A legkevésbé fizetőképes réteget iskolai végzettség szerint a nyolc osztályt végzetek képezik. Családi állapot szerint a különélők, elváltak és özvegyek a legkevésbé fizetőképesek, a munkaerő-piaci helyzet alapján pedig a munkanélküliség a legfontosabb veszélyeztető tényező. Az elmaradt banki tör-

2. táblázat: Elmaradt banki törlesztések településtípusok szerint
Loan in arrears by type of settlement

A település jogállása	Van-e elmaradt adóssága bank felé?		Összesen
	Igen	Nem	
Nagyváros (n)	157	730	887
A sor %-ában	17,7%	82,3%	100,0%
Az oszlop %-ában	57,3%	49,2%	50,5%
Város (n)	82	455	537
A sor %-ában	15,3%	84,7%	100,0%
Az oszlop %-ában	29,9%	30,7%	30,5%
Község (n)	35	299	334
A sor %-ában	10,5%	89,5%	100,0%
Az oszlop %-ában	12,8%	20,1%	19,0%
Összesen (n)	274	1484	1758
A sor %-ában	15,6%	84,4%	100,0%
Az oszlop %-ában	100,0%	100,0%	100,0%

Khi-négyzet (χ^2): 9,675. Szabadságfok (df): 2. Cramer's V: 0,074. Szignifikancia: 0,008.

lesztés a mintában szereplő nagyvárosi népesség körében felülreprezentált, a kisvárosok és különösen a községek lakói esetében nem jellemző (2. táblázat).

Életkor szerint bár a legkisebb arányban a 60 éven felüliek vettek fel banki hitelt, ebben a csoportban fordul elő leggyakrabban, hogy adósságuk fizetésével elmaradnak.

Vizsgálatunkban azt is megkérdeztük, hogy a törlesztést tudják-e fizetni, ha igen, akkor milyen áron. A megkérdezettek 8,3%-a egyáltalán nem tudja fizetni hitelét (47 fő), 40%-a nagy nehézségekkel, 36,8%-a kisebb megszorítások árán, és mindössze 14,9% tudja fizetni gond nélkül. Fizetési nehézségekkel legfőképpen a 8 osztályt vagy annál kevesebbet végeztek, valamint az inaktívak, munkanélküliek és a fizikai munkakörben dolgozók küzdenek.

Önellátás, a háztartás saját fogyasztásra történő termelése

A megtakarítási képességet, az öngondoskodás fokát nemcsak a pénzbeli jövedelem, hanem a saját célra történő termelés, önellátás is befolyásolja.

Szép K. (1998) a háztartási panelvizsgálat 1992–1997 közötti eredményei alapján megállapítja, hogy a panel mintájában végig szereplő háztartások közül a hat év alatt 10% hagyta abba és 6% kezdte el a gazdálkodást. 1997-ben a hazai háztartások 52%-a foglalkozott mezőgazdasági kistermeléssel, zömében kisegítő, önellátást célzó gazdálkodással. A gazdálkodó háztartások háromnegyede vidéken (nem a fővárosban és nem megyeszékhelyeken) él. A gazdálkodók többségében közepes vagy alacsony jövedelemkategóriába tartozó háztartásokból kerültek ki. A kisgazdaságok által megtermelt jövedelem 1997-ben a háztartások

75%-ában nem haladta meg az összes jövedelem 10%-át, „a kisgazdaságban egy órai munkával megtermelt jövedelem jellemzően jóval a főmunkahelyi órabér alatt marad. Fennmaradása tehát nem versenyképességének köszönhető, hanem valószínűleg egyéb kiegészítő jövedelemszerzési lehetőség hiányának, a töredék munkaidő kistermelésben való hasznosíthatóságának.” (Szép 1998, 101.).

A háztartási termelés mérésére több módszer ismeretes. A módszerek nemcsak a saját fogyasztásra történő termelés mérési módjában különböznek, hanem abban is, hogy mit mérnek pontosan.⁴ Az általunk használt adatbázisban két változó tűnt alkalmasnak az önellátás mértékének becslésére, melyek a piaci helyettesítési költség módszerével mérték a saját fogyasztásra termelt mezőgazdasági termékek értékét; pontosabban, azt, hogy az ilyen típusú termelés mekkora mértékben járult hozzá a háztartás ellátásához. Az általunk használt változók nem fedik le a háztartási termelés minden területét, kizárólag a mezőgazdasági javakat előállító kisgazdasági termelésre vonatkoznak. Ez azonban önellátás szempontjából a háztartás egyik legfontosabb szelete, bár kérdés, hogy olyan tömeges jelenség-e Magyarországon, ahogyan azt a korábbi vizsgálatok mutatták (Szép 1998).

A *Van-e háztáji gazdasága, családi célra (kiskert, házi állatok stb.)?* kérdésre adott válaszok szerint a mintasokaságban szereplő háztartások 37,9%-ának volt háztáji gazdasága. Ez az arány jóval alacsonyabb az 1997-es országos minta adatánál. Figyelembe véve, hogy mintaterületünk mezőgazdasági termelés szempontjából az ország egyik legjelentősebb térsége, adatunk 1997–2011 között nagyarányú csökkenést valószínűsít. Az önellátásra törekvő háztáji gazdálkodásban a községek lakói mellett a kisvárosok lakói is felülreprezentáltak (3. táblázat).

3. táblázat: Háztáji gazdálkodás településtípusok szerint
Household farming by type of settlement

A település jogállása	Van-e háztáji gazdasága, családi célra (kiskert, háziállatok stb.)?		Összesen
	Igen	Nem	
Nagyváros (n)	265	627	892
A sor %-ában	29,7%	70,3%	100,0%
Az oszlop %-ában	39,7%	57,2%	50,6%
Város (n)	216	321	537
A sor %-ában	40,2%	59,8%	100,0%
Az oszlop %-ában	32,3%	29,3%	30,4%
Község (n)	187	148	335
A sor %-ában	55,8%	44,2%	100,0%
Az oszlop %-ában	28,0%	13,5%	19,0%
Összesen (n)	668	1096	1764
A sor %-ában	37,9%	62,1%	100,0%
Az oszlop %-ában	100,0%	100,0%	100,0%

Khi-négyzet (χ^2): 72,938. Szabadságfok (df): 2. Cramer's V: 0,203. Szignifikancia: 0,000.

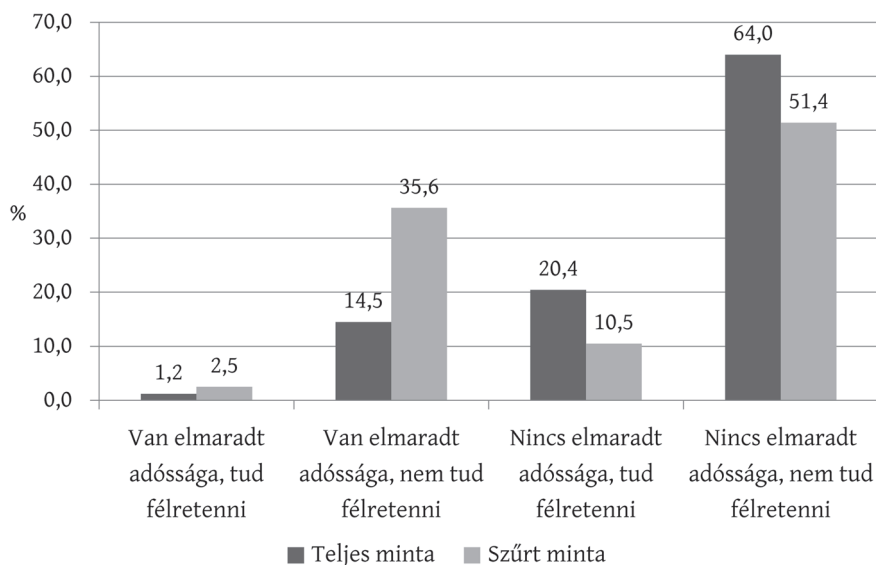
Iskolázottság alapján elsősorban az érettségivel nem rendelkezők, a nyolc osztályt vagy annál kevesebbet végeztek, családi állapot szerint a házások és az özvegyek, a munkamegosztásban elfoglalt hely szerint pedig a nyugdíjasok, más inaktívak, tanulók és munkanélküliek foglalatostkodnak leggyakrabban önálló mezőgazdasági tevékenységgel. Átlagon felüli ez a tevékenység a 40 év feletti korcsoportokban.

Kutatási eredményeink azt mutatják, hogy miközben csökkent a kistermelők száma, az 1997. évi országos adatnál jóval magasabb a mezőgazdasági kistermelés háztartási fogyasztáson belüli súlya. 2011-ben mintaterületünkön a ház körüli termeléssel foglalkozó családok fogyasztási szükségleteiknek átlagosan 30%-át termelik meg, szemben az 1995. évi 10%-kal. A nagyvárosi népesség körében bár relatíve kisebb a termelők aránya, azok, akik foglalkoznak ilyen tevékenységgel, nagyobb mértékben járulnak hozzá a családi fogyasztáshoz, mint a kisvárosban és községekben élők.

A megtakarítási és hiteltörlesztési képesség és az öngondoskodás többváltozós elemzése

Az öngondoskodási potenciál kérdéskörének vizsgálatát a megtakarítási és hiteltörlesztési képesség tipizálásával tovább mélyíthetjük. A tipológia egyszerűsítése érdekében a banki hitelfelvétel tényét (a „Van-e felvett hitelük valamelyik

1. ábra: A minta megoszlása a hiteltörlesztési és megtakarítási képesség szerint
Distribution of the population by loan repayment ability and savings

banknál?” kérdésre adott igen válasz) alkalmaztuk szűrő változóként, amelyet követően a megtakarítási és hiteltörlesztési képesség igen erős összefüggése továbbra is megmaradt.

A mintában felülreprezentáltak azok, akiknek nincs elmaradt adósságuk a bankszektor felé és félre tudnak tenni jövedelmükből, ugyanakkor nem véletlen többséget képeznek azok is, akiknek van elmaradt adósságuk a bankok felé és nem tudnak megtakarítani a jövedelmükből. A szűrést követően az érvényes esetszám 554 főre csökkent, így megváltoztak az egyes kategóriák egymáshoz viszonyított arányai (1. ábra).

Abban az esetben, amikor a banki hitelfelvétel tényét nem érvényesítettük szűrőfeltételként, az elmaradt adóssággal nem rendelkezők és félretenni sem tudók aránya 64% volt, ez az arány a szűrést követően 51,4%-ra csökkent. Csökkent azok aránya is, akik nem jeleztek elmaradt adósságot és képesek a megtakarításra: az összes megkérdezett között mintegy 20%-os arányuk a szűrést követően 10,5%-ra mérséklődött. Jelentősen növekedett viszont a szűréssel létrehozott almintában azok aránya, akiknek van elmaradt adóssága és akik nem képesek a megtakarításra. A teljes mintában minden hetedik válaszadót sorolhattuk közéjük, a szűrés után viszont már legalább minden harmadikat. Legkevesebben azok vannak – mind a teljes, mind a szűrt almintán belül –, akiknek van adósságuk, de képesek a megtakarításra. A szűrt mintában arányuk kissé magasabb, mint a teljes mintában. Az elmaradt banki adósságfizetés és a megtakarítási képesség kombinációja logikai ellentmondás, de nem életidegen. Megtakarítást el lehet érni úgy is, hogy az adós nem fizeti a törlesztést, de az is előfordulhat, hogy egy törlesztéssel valamilyen váratlan okból éppen elmarad, összességében azonban nem okoz tartós anyagi zavart az esedékes tartozások kiegyenlítése.

A szűrés után előálló megtakarítási és hiteltörlesztési képesség szerkezetét függő változóként felhasználva diszkriminanciaelemzést végeztünk.

A kiinduló hipotézisünk az, hogy a hiteltörlesztő és megtakarítási képesség nemcsak a válaszadó jövedelmi viszonyaitól és életkorától függ, hanem számottevő szereppel bír az adott háztartásban élők önellátásból származó fogyasztásának aránya is.

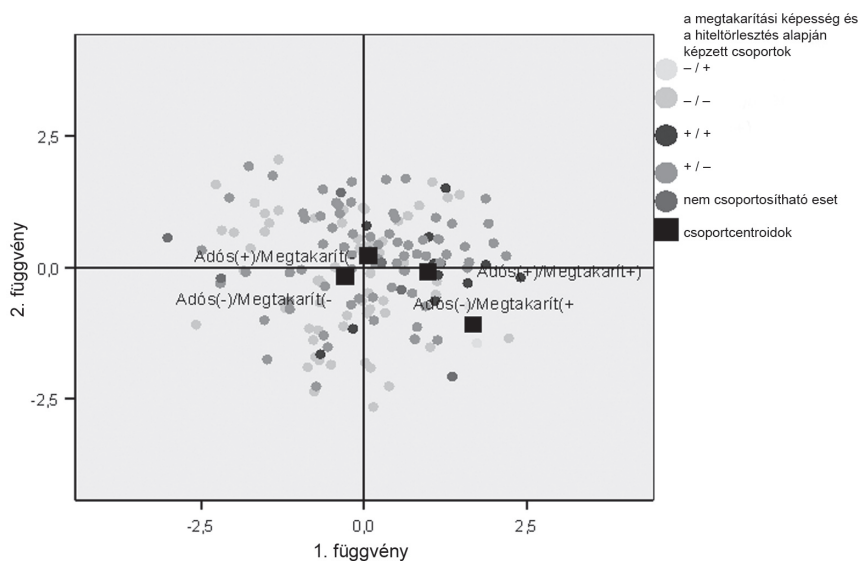
A megtakarítási és hiteltörlesztő képesség a modell nominális mérési szintű függő változója, a diszkrimináló független változók metrikus mérési szintűek, amelyek közötti kapcsolat lineáris összefüggésként értelmezhető.

A háztartások átlagos havi nettó jövedelme negatívan korrelál az önellátásból származó fogyasztással, tehát előbbi emelkedésével a háztartás fogyasztásának önellátásból származó hányada csökken. A kapcsolat szignifikáns, de a közepesenél gyengébb. A háztartásban élők fogyasztásának önellátásból származó hányada és a válaszadók életkora nincs szignifikáns kapcsolatban egymással. A korrelációs együttható gyenge pozitív, vagyis az életkor növekedése mellett növekszik a háztartásban élők fogyasztásának önellátásból származó aránya. Az életkor és a háztartás havi nettó jövedelme szignifikánsan összefügg, a kapcsolat szorossága gyenge, iránya negatív; azaz az életkor növekedésével a háztartás havi nettó jövedelme csökken. Az elemzésben szereplők életkoreloszlása a fia-

talabbak felé tolódik, ami nem meglepő, hiszen a hitelfelvételt a bankok a munkajövedelemmel bírók számára teszik lehetővé. A háztartások havi nettó jövedelmének eloszlása logaritmikusan normális, az alacsonyabb bevételhányadtól lineárisan csökken a magasabb bevételhányad felé. Minél magasabb a háztartásokban élők fogyasztásának önellátásból eredő aránya, annál kisebb a mintában szereplők tényleges előfordulási gyakorisága.⁵ Az értékek többváltozós eloszlásának normalitását a Mahalanobis-távolságmutatóval teszteltük, az eloszlás normalitásfeltételét nem teljesítő megfigyelési egységeket a modellből kizártuk, a modelltisztítás után előállt eredmények alapján a többváltozós normalitás feltétele a függő változóra teljesült.⁶ Szintén teljesült a csoportszórások egyezőségének feltétele, mivel a variancia-kovariancia-mátrixok homogenitás-tesztje nem szignifikáns.⁷ A valós elemzési csoportok közötti multikollinearitást⁸ tesztelő korrelációs mátrix mindhárom változó között alacsony értékeket mutat, tehát ez a jelenség sem okozhat gondot az adatok kiértékelésében.

A diszkriminanciamodellel eredményei alapján a háztartások fogyasztásának önellátásból származó hányada nem magyarázza szignifikánsan a megtakarítási és hiteltörlesztési képességet, ezzel szemben a háztartás havi nettó jövedelme és az életkor igen,⁹ vagyis el kell vetnünk azt a hipotézist, hogy a háztartás önellátásból származó fogyasztásának mértéke szignifikánsan hat a hiteltörlesztési és megtakarítási képességre. A korrelációs mátrix alapján legnagyobb magyarázóerővel a háztartásban keletkező átlagos havi nettó jövedelem bír; kisebb mértékben, de még számottevő magyarázóerőt mutat az életkor, amely a jövedelemmel negatívan korrelál (2. ábra).¹⁰

2. ábra: A diszkriminanciamodellel eredményei
Results of the discriminant analysis

Összességében az esetek 57,1%-át tudtuk helyesen kategorizálni a független változók segítségével. A keresztvalidációs eredmények azt jelzik, hogy a helyesen csoportosított esetek aránya a legnagyobb valószínűség alapján 55,2%, vagyis két esetből egy helyes. Bár a két érték közötti eltérés hibahatáron belüli (1,9%), de a modell magyarázóereje így is csak közepes.

A csoportosítás eredményei szerint összességében azok között van komoly különbség, akik adósságuk, banki hitelük ellenére tudnak félretenni – akár volt a kérdés időpontjában aktuálisan elmaradt banki adósságuk, akár nem –, és azok között, akik nem tudnak félretenni – akár volt elmaradt banki adósságuk a kérdés időpontjában vagy tágabb időkeresztmetszetben, akár nem. A háztartások önellátásból származó fogyasztásának mértéke annak ellenére, hogy mezőgazdasági termelés szempontjából az ország egyik legjelentősebb térségében gyűjtöttük adatainkat, nem releváns változó, ha a jövedelem és a válaszadók életkora is magyarázó változó.

Összefoglalás

A szakirodalom elméleti alapvetéseiből és empirikus eredményeiből kiindulva feltételeztük, hogy a megtakarítás és a jó gazdálkodás képessége mérhető eltéréseket mutat a népesség demográfiai, gazdasági és társadalmi viszonyai szerint. Figyelembe vettük, hogy a változók értékeit befolyásolhatja az adott háztartás önellátási potenciálja. Képesek-e a háztartásban élők előállítani saját fogyasztási igényüknek legalább egy részét? Ha igen, tudják-e ezzel csökkenteni kiadásait? Ezeket a kérdéseket is vizsgáltuk 2011 őszén, az Alföld középső részének húsz településén élők pénzügyi-gazdasági helyzetének felmérése során. A mintába került megkérdezettek településjelleg, nem és életkor szerint reprezentálják a térség össznépségét.

Az adatok alapján a legmagasabb megtakarítási képesség és hajlandóság a felsőfokú végzettségű, vezető értelmiségi munkakörben dolgozó, magas jövedelemmel rendelkező városi népességre jellemző. Vizsgálati szempontból felülreprezentáltak a nőtlen/hajadon fiatalok, de a házások is nagyobb valószínűséggel takarékoskodnak a különélőknél, özvegyeknél, elváltaknál és élettársi kapcsolatban élőknel. A nyugdíjaskorra történő takarékoskodás is elsősorban ezekre a társadalmi csoportokra, valamint a kisvárosi és falusi népességre jellemző. A megtakarítási és hiteltörlesztési képesség többváltozós elemzése feltárta, hogy a háztartásokban keletkező átlagos havi nettó jövedelem negatívan korrelál az önellátásból származó fogyasztással: a háztartások havi nettó jövedelmének emelkedésével a háztartások fogyasztásának önellátásból származó hányada csökken.

Diszkriminanciaelemzéssel az anyagi dimenziók mentén lehet legjobban szétválasztani a válaszadókat. A kedvezőbb anyagi feltételekkel rendelkezők adósságuk, banki hitelük ellenére is magasabb eséllyel tudnak megtakarítani azoknál, akik szerényebben gazdálkodhatnak – akár van aktuálisan elmaradt adósságuk, akár nincs.

Jegyzetek

- 1 A Tárki által 2006 júliusában telefonon lebonyolított kérdőíves felvétel alapján nyerték adataikat. Csak a budapesti 18–62 év közötti lakosság öngondoskodását térképezték fel, így a településtípus hatását nem tudták vizsgálni. Kutatásukban 449 válaszoló reprezentálta a főváros 18–62 éves lakosságát (Ágoston, Kovács 2007).
- 2 A kutatást a lakitelki Népfőiskola Alapítvány Kossuth Kollégiuma szervezte, szakmai vezetője Botos Katalin közgazdász, a PPKE egyetemi tanára volt (Botos et al., 2011).
- 3 A tanulmányban szereplő összefüggések jellemzően a $p < 0,001$ szignifikanciaszintet is teljesítik.
- 4 A piaci helyettesítés módszerének lényege, hogy a háztartási termelést olyan értéken veszi számba, amilyen áron azok a piacon megszerezhetők. Az „alternatív érték vagy határáldozati jövedelem módszere” a munkaidő értékelésében a házimunkát végző személy saját munkaerőpiaci bérével számol (Sik, Szép 2000, 10–12.).
- 5 A független változók értékeinek normalitásvizsgálata mindhárom esetben szignifikáns Kolmogorov–Smirnov-tesztet eredményezett, vagyis a megfigyelt értékek eloszlása nem a véletlennek tulajdonítható módon különbözik a várható standard normálistól. A teszt boxplot-diagramja nem jelzett másfél interkvartilis távolságon kívüli megfigyeléseket, tehát ezek kizárásával nem javíthatuk az eloszlások normalitását, így a független változók eloszlását közelítően normálisnak, elemzésre alkalmasnak tekinthetjük.
- 6 A teszt alapja, hogy minél nagyobbak a távolságértékek, annál nagyobb a várható normális eloszlástól való eltérés. A számításához alkalmazható szabály szerint 100 feletti minta esetén a távolságértékek és a változók számának hányadosa nem haladhatja meg a 4-et.
- 7 $\text{Box's M} = 0,419$.
- 8 Az adott változók megfigyelt értékei közötti statisztikailag szignifikáns lineáris összefüggés.
- 9 A modellt stepwise üzem módban futtatva a háztartások fogvasztásának önellátásból származó hányada automatikusan kiesik az érvényes változók közül.
- 10 A modell három diszkriminanciafüggvényt eredményezett. Az első függvény kanonikus korrelációértéke 0,366, így az első függvény a függő változó varianciájának mintegy hetedét magyarázza. A diszkriminanciafüggvény szignifikanciáját a Wilks' lambda mutatójával tesztelve csak az első függvény adódik szignifikánsnak, a második már nem, a harmadik függvény súlya pedig egészen csekély.

Irodalom

- Ágoston K. Cs., Kovács E. (2007): A magyar öngondoskodás sajátosságai. *Közgazdasági Szemle*, június, 560–578.
- Botos K. et al. (2011): *A lakosság pénzügyi-gazdasági helyzetének, ismereteinek felmérése*. Zárótanulmány. Lakitelek Népfőiskola, Kossuth Kollégium
- Kuti M. (2006): Az öngondoskodás elvének felértékelődése, avagy háztartásunk pénzügyei. *Tudásmelegszem*, 1., 112–117.
- Lengyel Gy. (1998): Megtakarítási normák, gazdasági attitűdök, pénzhasználati módon. In: Kolosi T., Tóth István Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport, 1998*. TÁRKI, Budapest, 514–526.
- Reid, M. G. (1934): *Economics of household production*. Wiley, New York
- Rudas T. (1993): *Kontingenciatáblák elemzése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, ELTE, Budapest
- Sik E., Szép K. (2000): *A háztartási termelés pénzértéke*. TÁRKI, Budapest
- Székelyi M., Barna I. (2008): *Túlélőkészlet az SPSS-hez - Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*. Typotex, Budapest
- Szép K. (1998): Mezőgazdasági kistermelés. In: Sik E., Tóth I. Gy. (szerk.): *Magyar háztartási panel. Műhelytanulmányok 9. Zárótanulmány. Jelentés a Magyar Háztartás Panel 6. hullámának eredményeiről*. BKE, TÁRKI, Budapest, 102–110.